

Піщанська В.М.

УДК 008:7.04

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В КОНТЕКСТІ ПРАВОСЛАВНОГО МИСТЕЦТВА ПРИДНІПРОВ'Я

Дніпропетровщина, Нижнє Придніпров'я, старожитня земля Степової України – регіон із специфічним характером формування населення та його духовної культури. Географічне положення, степовий ландшафт, непересічність перебігу історичних та політичних процесів упродовж декількох століть, строкатість та постійність міграційних процесів, а отже занесення елементів різнорегіональної української та іноетнічної традиції, сприяли формуванню на придніпровських теренах оригінальної за спектром жанрів, їх гендерної природи та трансмісії, української культури.

Величезне значення у формуванні культури Придніпров'я має православ'я. Понад 1000 років історія України пов'язана з історією християнства, саме з перших віків, на рубежі нашої ери бере початок всеосяжна релігійність Придніпров'я. За церковними джерелами та народними переказами на досліджуваній території бували Княгиня Ольга та Князь Володимир, а християнський монастир, що дав назву острову, за легендою заснував сам Св. Апостол Андрій Первозваний. Придніпров'я було одним із найдавніших осередків християнства на українських землях, про це свідчать не лише легендарні перекази, але й історичні джерела XIX століття [8, с. 204]. Та якщо від згаданого монастиря, на жаль, не залишилося й руїн, то кам'яні баби, що дійшли до нас, є свідками довготривалого й мирного існування християнських святинь та «мистецтва Степу». Кам'яні баби поряд з християнськими святинями стали частиною історичного краєвиду Придніпров'я, ввійшли у народне світосприйняття та заслуговують на увагу як «приклад гармонійного, неантагоністичного поєднання до – та поза – християнських вірувань з українською християнською культурою» [9 с. 3]. Саме це поєднання багато в чому визначило національну своєрідність української духовності, «його зосередження спостерігаємо на придніпровських теренах» [9 с. 3].

Багато з дослідників вважають (Д. Яворницький, Л. Яценко, Ю. Асєєв), що саме «мистецтво Степу» дало основу подальшій, найяскравішій і найбагатшій добі в історії християнських святинь Придніпров'я – козацькій добі. Цю героїчну епоху української історії освітлює духовний відблиск попередніх тисячоліть.

Козацька доба займає важливе місце в історії української культури. Дослідження низки вчених (І. Крип'якевича, М. Поповича, П. Жолтовського, А. Макарова, Д. Степовика) одноставно доводять перебування козаків у розвиненому культурному середовищі, яке мало за підґрунтя багатвікові народні мистецькі традиції, розглядають козацтво як соціально-історичне явище української культури. Аналізують форми впливу козацьких художніх смаків на процес формування стильових ознак бароко в українській культурі та мистецтві. Аналізуючи перелічені праці, можна з'ясувати окрему картину історії розвитку українського козацтва в контексті національної традиційної культури як частини загальноєвропейської історії, виявити та простежити форми впливу козацьких художніх смаків на формування особливостей культури та мистецтва.

З кінця XIX – у XX ст. з'явилося чимало досліджень з історії Запоріжжя та української церкви, історії культури та мистецтва XVII–XVIII ст. Цінні відомості про становлення духовної культури та мистецтва Придніпров'я, піднесення церкви на Запоріжжі, панівні тенденції та настрої часу йдеться у працях А. Скальковського, Г. Розанова, Ф. Макаревського. Важливі факти знаходимо в трудах В. Антоновича, М. Грушевського, І. Крип'якевича. Особливо вагомою у вивченні культури Придніпров'я є діяльність Д. Яворницького – найавторитетнішого знавця запорізького козацтва та дослідника придніпровського мистецтва. На окрему увагу заслуговують праці мистецтвознавців та істориків Придніпров'я, присвячених історії козацтва, С. Плохія, Ю. Мицика, П. Богуна, І. Лимана, І. Стороженка. Цікаві спостереження про художню спадщину Запоріжжя знаходимо в роботах з історії українського мистецтва В. Машукова, Д. Дорошенка, В. Бєднова, П. Білецького, П. Жолтовського, Г. Логвина, Л. Міляєвої. Важливий фактичний матеріал зібрано в трудах сучасних дослідників української культури Д. Наливайка, А. Макарова, С. Кримського та ін. Це далеко не повний перелік досліджень з української культури XVII–XVIII ст. На жаль, в перелічених працях образно-стилістичні аспекти художньої культури Придніпров'я розглядаються недостатньо, що не дозволяє виокремити стильові особливості придніпровського мистецтва.

Якщо в інших регіонах України розвиток культурних традицій характеризувався переважно поступовістю, еволюційністю, то на теренах Нижнього Придніпров'я відбувалися «вибухи», яких практично не знали інші етнічні землі [6, с. 4]. Один з них стався тоді, коли формувалася войовнича чоловіча спільнота та, відповідно її культурні традиції, витоки яких були у культурі тих земель, звідки стікалося на Січ козацтво. Серед основних факторів, під впливом яких формувалися специфічні риси регіональної культури, слід відзначити особливості колонізації регіону в XVII – XVIII ст.; існування Січі і козацтва як особливої спільноти, що складалася з представників різних українських земель; войовничий характер чоловічої спільноти; відсутність жінок на значній території; повільне впровадження хліборобства в регіоні; постійні «міграції» запорожців і популярність їх культурних надбань на всій території України.

Своєрідність української культури XVII – XVIII століть обумовила виникнення нового світовідчуття, яке утворилося відповідно часу, що і формувало зміни менталітету та відновлювало не лише мову, а й філософію, психологію, й естетику. Це нове світовідчуття оживляло віру. Художній геній породжував літературу, музику, живопис і архітектуру, в яких риси європейського Нового часу поєдналися з національною специфікою і проблематикою. На Придніпров'ї ми бачимо ситуацію, коли це світовідчуття формує козацтво. І саме козацтво того часу було носієм нового художнього смаку, мало власне творче

середовище, виступало творцем художніх цінностей і одночасно фігурувало в ролі основного і багатого замовника.

Саме під впливом козацтва формувались культурно-побутові та духовно-регіональні особливості нашого краю. Як доведено дослідниками: «Захист християнської віри і православної церкви становив основу всього козацького життя» [1, с. 184]. Церква відіграла особливу роль в унікальному козацькому устрої та протягом століть була єдиним засобом духовного єднання народу й опорою культури.

Факти засвідчують існування на Самарі та Приорілі у XVII ст. чотирьох церков, у XVIII ст. – понад 70-ти. Серед них: Самарський Пустинно-Миколаївський монастир, Заорільський Нехворощанський Успенський монастир, Перещепинська, Кодацька, Бабайківська, Гупалівська, Китайгородська, Петриківська та інші церкви. Увінчує Святі місця Присамар'я – споруда унікального Свято-Троїцького собору, побудованого у 1778 році. Така численність храмів свідчить про духовне та естетичне освоєння придніпровських земель, про роль православної релігії у розвитку культури.

Особливо важливою у вивченні культури Придніпров'я є діяльність Дмитра Івановича Яворницького – найавторитетнішого знавця запорізького козацтва та української культури. Дмитро Іванович Яворницький, мандруючи Скатинославською єпархією, зібрав величезну кількість фактичного матеріалу, який збагатив збірку Катеринославського обласного музею імені А. Н. Поля. Вчений усвідомлював значення своєї роботи і чітко розумів, що «...церковнимь древностямь нашего края грозит сплошное истребление, и потому ихъ надо было во что бы то ни стало спасать отъ такой гибели» [7, с. 11]. Яворницький з точністю описував всі свої знахідки і враження від знайденого та побаченого, фіксував й те, що втрачено назавжди. «...часть ихъ погибла въ деревянныхъ церквахъ отъ пожара, какъ напимьрь, кладбищенская церковь въ г. Новомосковскъ, истребленная пожаромъ со всьмь ея многоцнннмь добромъ запорожскихъ временъ. Часть расхищается ворами, дьлающими почти безпрерывныя нападения на церкви въ различныхъ мьстахъ, какъ напимьрь, въ Куцеволовкь, Богодаровкь, Калужинь, Красномь-Кугь и другихъ селахъ. Часть расходится по рукамъ лицъ, состоящихъ при церквахъ. Такъ напимьрь, дорогіе камни на евангеліяхъ, крестахъ, иконахъ или совсьмь исчезаютъ, или же подмьниваются простыми стеклами, старыя иконы часто роздаются священниками крестьянам на дома, а не то безъ вьдома священниковъ забираются изъ церквей самими старостами, или же “пускаются на воду”. Или наконецъ предаются огню. Часть вещей погибаетъ отъ пльсени, сырости, моли и въ особенности отъ мышей, всегда имьющихъ свободный доступъ въ церкви безвозбранное въ нихъ мьстопробывание. Нькоторые предметы церковной старины завьдомо и систематически истребляются духовенствомъ, не придающимъ, по своему незнанію, никакой цьны. Между сельскимъ духовенствомъ далеко не вездь можно встрьтить лицъ, которыя бы понимали цьну предметамъ церковной старины. Которыя бы дорожили ими и старались о сохраненіи ихъ для потомства» [7, с. 11]. Вчений бачив, що історичні цінності страждають не лише від стихійних лих, а й від недбалого ставлення людей, які не усвідомлювали значення та цінності оточуючих їх речей, на перший погляд, старих та непотрібних.

Саме завдяки докладним описам всього знайденого та побаченого Яворницьким, ми можемо лише уявити за малою часткою велику спадщину колишнього краю вольностей козацьких. Мандруючи територією колишнього Запоріжжя, Яворницький фіксує запорізькі пам'ятки, з його праць вимальовується справжній їх реєстр.

Яворницький розглядав спадщину не лише як історичне а й як культурно-мистецьке явище, ставши першовідкривачем народного малярства, декоративного розпису й церковних старожитностей запорізького Придніпров'я. Значне місце у працях вченого посідають згадки про старовинні запорізькі ікони. У наведених Яворницьким відомостях про ікони зустрічається стислий, але влучний мистецтвознавчий коментар, наприклад, «українсько-візантійський стиль», «українсько-італійський стиль», «прекрасне народне письмо» тощо. Вживана ним термінологія використовується й сучасними українськими мистецтвознавцями. Завдяки Дмитру Івановичу Яворницькому у Дніпропетровську на початку XX століття, був один з найбільших і найбагатших археологічних музеїв України, який нараховував понад 85 тисяч експонатів, серед яких більша частина – церковні старожитності.

Непоправних втрат музею наніс радянський тоталітарний режим. Радянський атеїзм був не на користь сакральному мистецтву, недбале ставлення до церковних старожитностей зіграло свою негативну роль. В 1931 р. відділ церковної старовини реорганізовується за розпорядженням влади у відділ антирелігійної пропаганди, що розмістився у скасованому як діючий храм Преображенському соборі, збереженому Яворницьким такою ціною від зруйнування.

В 1934 році Яворницького було звільнено з посади директора музею, майже всіх співробітників було репресовано в різний спосіб. З цього часу розпочалася руйнація музею та негласна заборона всіх здобутків Яворницького.

Трагічні збитки музею нанесла Велика Вітчизняна війна. «Німці змусили звільнити приміщення музею під квартиру штабт-комісара. Звільняють. Приходять німці і або залишають, або забирають експонати, придатні для прикрашання квартир комісарів» [5, с. 15]. За новою інвентаризацією, 1947 р., за словами колишньої співробітниці Дніпропетровського художнього музею – найдосвідченішого знавця придніпровського сакрального мистецтва Л. І. Яценко, вже не можна уявити не тільки обсягу музейної збірки церковних старожитностей, але й відсутні в ній експонати, проте більша частина в ній відсутня. Невизнана за авторську колекція Д Яворницького у післявоєнні 40 – 50-ті роки продовжувала розпоршуватися. У 1957 та 1964 рр. з Дніпропетровського історичного музею до Дніпропетровського

художнього музею було передано значну низку творів українського мистецтва в тому числі ікони. Передані експонати не лише започаткували, але й визначили подальший напрямок збиральництва Дніпропетровського художнього музею. Але, на превеликий жаль, актів передачі пам'яток не залишилося. Оскільки на інвентар вони заносилися поступово, уявити їхню кількість можна лише приблизно. Звісно, що деякі з ікон з плином часу не підлягали реставрації, але на жаль, за словами співробітників музеїв: «зникали люди, зникали й ікони». На сьогоднішній день визначити місцезнаходження великої кількості пам'яток церковних старожитностей та ікон з колекції Яворницького, на жаль, неможливо.

Сьогодні, коли із перелічених запорізьких церков лишився один Новомосковський Свято-Троїцький собор – унікальний, дерев'яний, єдиний дев'ятибаневий хрестово-купольний храм у світі, побудований без жодного цвяха який є національним пам'ятником українського бароко XVIII ст. і занесений ЮНЕСКО у світовий реєстр 100 найвидатніших пам'яток дерев'яного зодчества. знаходиться в аварійному стані: верхівки деяких бань будівлі (як твердять дослідники) дали крен приблизно на 22 градуси (для порівняння: нахил знаменитої Пізанської вежі – близько 5 градусів); нині, коли не маємо жодного взірця запорізьких іконостасів на Придніпров'ї; тоді як від величезної кількості іконописних пам'яток навіть у збірці музею збереглися одиниці – саме вчасно наголошувати на унікальності та своєрідності сакрального мистецтва Придніпров'я, говорити про значення та роль православних цінностей у формуванні української культури, яка складалася століттями, бити у всі дзвони, про необхідність дослідження та збереження православного мистецтва Придніпров'я.

Ми повинні пам'ятати, що у нас, свій особливий християнський духовний світ і оригінальна культура, яка складалася століттями.

Джерела та література:

1. Антонович В. Короткий нарис з історії козаччини / В. Антонович // Вітчизна. – 1992. – № 9. – С. 184-203.
2. Каталог Екатеринославського обласного музею ім. А. Н. Поля : археологія і етнографія / сост. Д. І. Яворницький. – Екатеринослав : Типографія Губернського Земства, 1905. – 297 с.
3. Каталогъ Екатеринославського областного музея ім. А. Н. Поля / сост. Д. И. Яворницький. – Екатеринослав : Типографія Губернського Правління, 1910. – 286 с.
4. Макаревський Феодосій. Матеріали для историко-статистического описання Екатеринославської єпархії : Церкви і приходи прошедшого XVIII столетія / Феодосій Макаревський; упор. В. Г. Долгополий. – Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 2000. – 1080 с.
5. Чабан М. П. Сучасники про Д. І. Яворницького : спогади / М. П. Чабан, В. Гіляровський, О. Пчілка, Є. Єнджесевич та інші. – Дніпропетровськ : Дніпро, 1995. – 204 с.
6. Павленко І. Я. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини : буття у просторі та часі : монографія / І. Я. Павленко. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2006. – 243 с.
7. Эварницький Д. И. Отчетъ Екатеринославського обласного музея ім. А. Н. Поля / Д. И. Эварницький. – Катеринослав, 1907.
8. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги : Географічно-історичний нарис / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ : Промінь, 1989. – 142 с.
9. Яценко Л. І. Українська ікона кінця XVII – початку XX століття у зібранні Дніпропетровського художнього музею : каталог / Л. І. Яценко. – Дніпропетровськ : ДАНА, 1997. – 48 с.

Сун Минхань

УДК 008.161.1-22 (510)

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗ КИТАЯ

В наше время сохраняется острота диалога Восток – Запад. Геополитически Восток связывается с культурами Древней Индии и Китая, Вавилона, Древнего Египта, национально-государственными образованиями мусульманского мира. Эти культуры были самобытными и, вместе с тем, характеризовались некоторыми общими чертами: они были ориентированы, прежде всего, на воспроизводство сложившихся социальных структур, стабилизацию устоявшегося образа жизни, господствовавшего часто на протяжении многих столетий. Различия в понимании сущности и понятия культуры в восточной и западной интерпретациях формировались с древнейших времен.

Индоевропейские источники относят этимологию слова «культура» к значениям «разрезания» и «расчленения». Иное смысловое наполнение этого понятия заключено в восточных языках. Китайский иероглиф «вэньхуа», который переводится на европейские языки словом «культура», состоит из двух знаков: знак «вэнь» имеет значение «рукотворный узор», «письменность», «литература», «слово»; знак «хуа» означает «превращение», «рост», благотворное влияние», «обычай». Востоковеды обращают внимание на то, что разница между «культурой – расчленением» и «культурой – письменностью» предопределила психологические различия в понимании человека и его отношения с миром.

Человек западной культуры отчужден от своего социального происхождения, его обособленное качество выражается в значениях личности.

Человек восточной культуры занимает определенную ячейку в общественном устройстве, вплетен в узор культуры. Традиционные образцы поведения, аккумулирующие опыт предков, рассматривались как высшая ценность. Виды деятельности, их средства и цели менялись очень медленно, столетиями воспроизводились в качестве устойчивых стереотипов. В духовной сфере господствовали религиозно-